

УДК 339.926:330.15(5-15+6-17)

Дерід І.О.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії**Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Галушка К.О.

*студентка**Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

СПЕЦИФІКА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН ІЗ РІЗНИМ СТУПЕНЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ: АНАЛІЗ КРАЇН СЕРЕДНЬОГО СХОДУ ТА ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ

THE PECULIARITIES OF REGIONAL INTEGRATION OF THE COUNTRIES WITH THE VARIOUS LEVEL OF RESOURCE ALLOCATION: THE ANALYSIS OF THE COUNTRIES OF THE MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається сутність поняття регіональна інтеграція в глобальному контексті, зазначаються причини, з яких країни вдаються до регіональної інтеграції. У центрі уваги – проблема взаємодії забезпечених та незабезпечених природними ресурсами країн. У ході дослідження виявлено, що поряд із неекономічними факторами та забезпеченістю ресурсами важливою детермінантою процесу регіональної інтеграції є показник рівня ВВП на душу населення в країнах, що утворюють інтеграційні структури.

Ключові слова: регіон, регіональна інтеграція, глобалізація, забезпеченість природними ресурсами, енергоносії, ВВП на душу населення.

АННОТАЦІЯ

В статье раскрывается сущность понятия региональная интеграция в глобальном контексте, указываются причины, по которым страны прибегают к региональной интеграции. В центре внимания – проблема взаимодействия обеспеченных и необеспеченных природными ресурсами стран. В ходе исследования выявлено, что совместно с неэкономическими факторами и обеспеченностью ресурсами важным детерминантом процесса региональной интеграции является показатель уровня ВВП на душу населения в странах, образующих интеграционные структуры.

Ключевые слова: регион, региональная интеграция, глобализация, обеспеченность природными ресурсами, энергоносители, ВВП на душу населения.

ANNOTATION

The article reveals the concept's essence of regional integration in the global context, the reasons for which countries resort to regional integration are indicated. Great attention has been paid to the problem of integration between resource-poor countries and resource-rich countries. The research discovered that along with non-economic factors and resources provision an important determinant of the process of regional integration is indicator of the level of GDP per capita in the countries forming the integration structures.

Keywords: region, regional integration, globalization, natural resource allocation, energy, GDP per capita.

Постановка проблеми. Регіон є багатобічним поняттям. Існують свої визначення регіону в географічному, історичному, релігійному, політичному, адміністративному, глобальному, військовому та інших контекстах. Увагу в нашому дослідженні приділено саме глобальному контексту.

У сучасному світовому господарстві діють дві основні тенденції: підсилення цілісності сві-

тового господарства – глобалізація та регіоналізація як формування крупних регіональних інтеграційних структур. Чіткого визначення регіону в даному контексті не існує. Регіон розуміють і як співпрацю прикордонних територій двох сусідніх країн, і як територію декількох держав, що по багатьом параметрам більше взаємодіють між собою, ніж з іншими країнами. Більше того, не існує єдиного погляду на взаємодію глобалізації та регіоналізації. Одні науковці вважають регіоналізацію елементом глобалізації, інші дослідники доводять, що регіони насправді сприяють розрізненості, і це суперечить глобалізації.

Очевидним є те, що регіон в глобальному значенні – це поглиблення взаємодії між сусідніми територіями, і саме цей факт має значення. Традиційне географічне виділення регіонів у світі рідко означає єдність всередині регіону, адже взнаки дається історія і можлива набута неприязнь сусідів, релігійні розбіжності, різний рівень економічного розвитку. Глобальні ж регіони вказують на об'єднання територій, що визнають одна одну гідними взаємодії, а це дає можливість для економічного розвитку, вказує на відсутність чи врегулювання ментальних, історичних та релігійних питань. На нашу думку, тільки в рамках таких регіонів можлива інтеграція. Отже, економічною силою в сучасному світі виступає саме глобальний регіон паралельно із національними економіками, транснаціональними компаніями, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами світового господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню регіонів приділяють багато уваги як окремі дослідники, так і міжнародні організації. Вітчизняні дослідники зосереджують більше уваги саме на регіонах як територіях у рамках держави. Регіони ж в глобальному значенні розглядаються здебільшого з позицій розвитку туристичних послуг (Н. Комар, А. Уніят). Процес міжнародної регіональної інтеграції дослі-

джено зокрема в працях Н. Федірко та А. Константінової. Питаннями інтеграції України до ЄС, а також досвіду Польщі та інших держав в аналогічному процесі, нині приділяє увагу цілий ряд вітчизняних дослідників (зокрема І. Артьомов, Ю. Ковбасюк, В. Ложечкін). Серед дослідників пострадянського простору глобальні регіони аналізують М. Лагутіна, Н. Слука та ін. Однак найбільшу увагу регіонам як учасникам світового економічного процесу приділяють в дослідженнях міжнародні організації, зокрема СОТ, Світовий економічний форум, Світовий банк та інші.

Як зазначається в Звіті Азіатського банку розвитку, регіональна економічна інтеграція – це один із шляхів досягнення країною національних інтересів тільки сумісно із іншими країнами. Основне, чого очікують від регіональної інтеграції – розширення ринків збуту та полегшення доступу до ресурсів. Регіональна інтеграція дозволяє більш ефективно розподілити ресурси в межах регіону, що дає можливість в повному обсязі скористатися принципом порівняльних переваг. При цьому, як зазначають дослідники, в результаті інтеграції не усі країни учасники отримують переваги в однаковому обсязі. Хтось завжди одержує більше, ніж інші, а хтось навіть втрачає [1, р. 4]. Як правило існує думка, що, якщо в регіональній інтеграції приймають участь багата на ресурси країна та бідна на ресурси країна, то перша програє у заробітках від зниження тарифів, а інша отримує вигоду [1, р. 5]. При цьому дослідники зазначають, що регіональна інтеграція дає можливість розподілити рівномірно ресурси по регіону і отримати врешті переваги усіма його учасниками [2].

Увагу проблемі інтеграції багатих та бідних на природні ресурси країн було приділено, зокрема, в роботі «Втрати та вигоди від економічної інтеграції в Азії» (за редакцією Р.Д. Барро та Д.В. Лі). Один із співавторів, Е. Венейблз (Anthony Venables), дійшов таких висновків. Країни, що розташовані поруч із країнами багатими на експортпридатні природні ресурси, виграють, якщо багаті на ресурси країни обмежують свою торгівлю із рештою світу та розпочинають орієнтацію на регіональну інтеграцію. У результаті бідні на ресурси сусіди отримують вигоду від експорту вироблених товарів чи робочої сили в країни багаті на природні ресурси. Найбільше вигід бідні на ресурси країни отримують, якщо «багаті сусіди» обмежують свій імпорт із решти світу. Регіональна інтеграція, здійснена таким чином, дозволяє рівномірно розповсюдити ресурси в межах регіону. На думку автора, відбувається це наступним чином. Інтеграція між багатою на природні ресурси країною та її бідним на ресурси сусідом, за умови наявності в нього невеликого промислового сектору, що розвивається, дозволяє цьому сусіду виграти від зниження тарифів на ресурси. Це дає поштовх розвитку торгівлі

країни бідної на ресурси. При цьому, багата на ресурси країна може програти від такої інтеграції, адже вона замінює імпорт із більш ефективних економік решти світу імпортом від регіонального партнера [3]. Таким чином, як вважає ряд дослідників багата на ресурси країна навряд колись буде ініціатором регіональної інтеграції. На їх думку, багата на ресурси країна може бути націленою на розвиток власної промисловості, тоді вона не буде зацікавленою в регіональній інтеграції, яка передбачає можливість того, що вироблений продукт у власному недостатньо ефективному секторі зможе бути замінений більш дешевим імпортом продуктом, виробленим регіональним партнером. На додаток, багата на ресурси країна взагалі може обмежити експорт ресурсів з метою підтримати власного виробника [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наведені вище аргументи на противагу регіональній інтеграції є нічим іншим як проявом протекціонізму, негативним ставленням до якого відзначається класичний напрям економічної думки. Нам видається, що питання проблеми регіональної інтеграції забезпечених та незабезпечених природними ресурсами країн потребує подальшого вивчення, оскільки аргументація економічних проблем інтеграції лише різним ступенем забезпеченості природними ресурсами видається нам надмірно однофакторною.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз особливостей регіональної інтеграції країн із різним ступенем забезпеченості природними ресурсами на прикладі регіону країни Середнього Сходу та Північної Африки, а також виявлення додаткових факторів, що впливають на регіональні інтеграційні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нам видається, що вище цитовані автори «викривляють» сам механізм регіональної інтеграції, і саме наслідком цього є їх позиція, згідно якої регіональна інтеграція зазвичай виглядає не вигідною для багатих на ресурси країн. Як уже зазначалося, регіональна інтеграція – це шлях досягти національних інтересів, взаємодіючи із іншими країнами, а поштовхом до неї з економічної точки зору має виступати або можливість полегшити доступ до ресурсів (це вочевидь те, на що від взаємодії очікують обмежені в ресурсах країни), або розширення ринків збуту (це вже результат, на який мають розраховувати від інтеграції багаті на ресурси країни). Таким чином, на противагу думці вище наведених дослідників, в результаті регіональної інтеграції багаті на ресурси країни мають не збільшувати імпорт від сусідів, а навпаки, диференціювати за їх рахунок свій експортний набір товарів, поширюючи його за межі продуктів видобувної промисловості. При цьому експорт природних ресурсів поза межі регіону інтеграції – в розвинені країни – для забезпеченої ресурсами країни має й надалі слугувати дже-

релом інвестицій для розвитку невидобувних галузей промисловості. Однак розвивати для експорту є шанс лише ті галузі, продукти яких знайдуть споживача на власному та регіональному ринку, можливо ще в інших країнах, що розвиваються, оскільки сподіватися стати конкурентом для ТНК та виробників розвинених країн, що десятиліттями закупували в аналізованих країнах сировину, та забрати їх ринкову нішу в світовому експорті – пуста мрія. У свою чергу, бідні на ресурси країни, отримують в разі інтеграції шанс на зниження тарифів на природні ресурси, що дає можливість розвивати власну промисловість, орієнтовану як на задоволення внутрішніх потреб, так і придатну для експорту, що уможливується завдяки наявності переваг за рахунок отриманих порівняно дешево природних ресурсів від регіонального партнера. Головним завданням у такому разі є продуманість міжнародної спеціалізації країн, що вступають у регіональне інтеграційне утворення, таким чином, щоб їх виробничі та експортні інтереси не перетиналися.

Таким чином, як для країн забезпечених природними ресурсами (особливо різними і взаємодоповнюючими), так і для країн із суттєвою різницею в рівні забезпечення природними ресурсами є шанси для регіональної інтеграції. Однак і при цьому надмірно оптимістичною буде думка, що всі країни, які знаходяться по сусідству географічно і не мають політичних, моральних чи релігійних протиріч, можуть розраховувати на успішну та дієву регіональну інтеграцію. На нашу думку, суттєвим економічним фактором, що впливає на регіональну інтеграцію поряд із ресурсною забезпеченістю, є рівень ВВП на душу населення. Цей показник вказує на рівень економічного розвитку держави. Саме приблизно однаковий рівень ВВП на душу населення дає можливість розгорнути внутрішньорегіональну торгівлю. Аргументом для даної тези є теорія подібності країн шведського економіста С. Ліндера, згідно якої міжнародна торгівля промисловими товарами відбувається в результаті подібності уподобань споживачів із різних країн, які знаходяться на приблизно однаковому рівні економічного розвитку. Як уже зазначалося, бідні на ресурси країни очікують від регіональної інтеграції полегшеного доступу до ресурсів, яких не вистачає, а забезпечені ресурсами країни – мають за мету розширення ринку збуту для товарів, що не відносяться до природних ресурсів. Жодна країна не починає виробництво промислових товарів відразу орієнтуючись на експорт, за початкову мету береться забезпечення місцевого попиту. На подальших етапах постає проблема розширення ринків збуту, регіональні сусіди можуть слугувати такими ринками тільки, якщо мають платоспроможний попит, що і визначається рівнем ВВП на душу населення.

Для перевірки гіпотези нами було обрано регіон MENA (країни Середнього Сходу та Пів-

нічної Африки, Middle East & North Africa). Точного переліку країн, що належать до цього регіону, не існує, однак зазвичай сюди відносять Алжир, Бахрейн, Ізраїль, Джибуті, Єгипет, Ємен, Йорданію, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Ліван, Лівію, Мальту, Марокко, ОАЕ, Оман, Саудівську Аравію, Західний берег ріки Йордан та Сектор Гази, Сирію, Туніс. Регіон відзначається культурною, релігійною, ментальною та політичною розрізненістю, а також значною відмінністю країн в рівні забезпеченості природними ресурсами.

У ході дослідження ми розглянули зазначені країни з позицій наявності корисних природних ресурсів, ступеня активності країн в їхньому експорті та рівня ВВП на душу населення (див. табл. 1), а потім проаналізували регіональні інтеграційні структури MENA за складом.

Тепер розглянемо інтеграційні утворення в рамках країн MENA. 1. Алжир, Лівія, Марокко, Туніс та Мавританія входять до Союзу Арабського Магрибу (AMU), організації, націленої на політичну та економічну єдність в Північній Африці. Із наведених країн Алжир та Лівія можуть бути віднесені до країн, забезпечених природними ресурсами у вигляді енергоносіїв, Туніс та Мавританія мають середню забезпеченість нафтою, Марокко – аграрна країна, що розвивається, крім того – найбільший у світі експортер фосфатів. Усі наведені країни не мають значного розриву в рівні ВВП на душу населення, а отже мають усі шанси для регіональної інтеграції. У даній інтеграційній структурі немає країн, одноозначно бідних на природні ресурси. Однак, хоча країни і об'єднані в інтеграційну структуру, обсяг внутрішньорегіонального експорту в Магрибі на 2011 рік не перевищував 5% від загального експорту. Країни, економіки яких в значному ступені залежать від експорту нафти, продовжують свої торгівельні відносини переважно із Європою та США. 2. Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія – входять до Ради співробітництва арабських держав Персидської затоки (Gulf Cooperation Council). Організація передбачає інтеграцію в економічному, культурному та соціальному напрямках. Найбільш забезпеченими природними ресурсами у вигляді енергоносіїв з наведених країн є Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Катар. Оман поступається забезпеченістю ресурсами, однак найменш порівняно забезпеченим ресурсами є Бахрейн, який, при цьому, практично не поступається рівнем ВВП на душу населення Саудівській Аравії і перевищує цей показник в Омані. Причина в надзвичайній активності в експорті ресурсів та в тому, що кількість населення в Бахреїні приблизно в 22 рази нижче, ніж в Саудівській Аравії, і в 3 рази нижче, ніж в Омані. Саме тому приблизно однаковий рівень забезпеченості населення дає можливість країнам активно взаємодіяти. Різко виділяється за рівнем ВВП на душу населення Катар, адже країна надзви-

Таблиця 1
Наявність природних ресурсів, позиції в їхньому експорті та ВВП на душу населення країн MENA

Країна	Підтверджені запаси нафти на 2008 р. [5]	Місце в рейтингу краї-експортерів нафти (за обсягами експорту на 2013 р.) [6]	Підтверджені запаси газу на 2008 р. [5]	Місце в рейтингу краї-експортерів газу (за обсягами експорту на 2013 р.) [7]	ВВП на душу населення в дол. США за даними на 2014 р. [8]
Алжир	12,2 млрд барелів	15	4,502 трлн куб. м)	8	5,484.1
Бахрейн	124,6 млн барелів	33	92,03 млрд куб. м	59	24,855.2
Ізраїль	1,94 млн барелів	72	30,44 млрд куб. м	119	37,208.0
Джибуті	-	116	-	88	1,813.6
Єгипет	3,7 млрд барелів	31	1,656 трлн куб. м	32	3,198.7
Ємен	3 млрд барелів	49	478,5 млрд куб. м	21	1,408.1
Йорданія	-	143	-	124	5,422.6
Ірак	115 млрд барелів	6	-	121	6,420.4
Іран	138,4 млрд барелів	11	26,85 трлн куб. м	22	5,442.9
Катар	15,21 млрд барелів	12	25,63 трлн куб. м	2	96,732.4
Кувейт	104 млрд барелів	7	-	130	43,593.7
Ліван	-	130	-	132	10,057.9
Лівія	47 млрд барелів	18	1,539 трлн куб. м	29	6,573.4
Мальта	-	164	-	150	22,776.2
Марокко	-	162	-	147	3,190.3
ОАЕ	97,8 млрд барелів	4	6,071 трлн куб. м	26	43,962.7
Оман	5,5 млрд барелів	16	849 млрд куб. м	18	19,309.6
Саудівська Аравія	266,7 млрд барелів	1	-	172	24,161.0
Західний берег річки Йордан та Сектор Гази	-	-	-	-	2,965.9
Сирія	2,5 млрд барелів	192	-	187	4,200.0
Туніс	425 млн барелів	43	-	195	4,420.7

чайно забезпечена покладами газу, займає 2 місце в його експорті, а кількість населення складає трохи більше 2 млн. Зацікавленість Катару в регіональній інтеграції пояснюється бажанням уряду налагодити неенергетичний сектор економіки, адже поки що саме енергоносії надають 50% ВВП країни. При цьому до даної інтеграційної структури не входить суїд Оману – Ємен. В Ємені значно більші, ніж в Бахреїні, запаси енергоносіїв, однак набагато нижчий рівень ВВП на душу населення (практично в 24 рази менше, ніж в Бахреїні), оскільки населення Ємену в 18 разів більше, ніж в Бахреїні. З 2014 року в Ємені владу захопило воєнізоване угруповання хусіти (підтримуються Іраном) та розгорнулися військові дії. 3. Єгипет, Йорданія, Марокко та Туніс є членами Агадирської угоди про вільну торгівлю (Agadir Agreement). Єгипет забезпечений нафтою та газом, Марокко – держава не забезпечена енергоносіями, однак заробляє на експорті фосфатів, Йорданія – не забезпечена природними ресурсами, однак має ВВП на душу населення вище, ніж Єгипет та Марокко. Причини – створена у 2000 році спеціальна економічна зона Акаба, а також невелика кількість населення. Таким чином, тут взаємодіють як забезпечені, так і не забезпечені природними ресурсами країни, з приблизно однаковою обсягом ВВП на душу населення.

Окремо зазначимо, що в регіоні є низка країн, які взагалі не приймають участі в регіональній інтеграції – це Ізраїль та Іран. Ізраїль орієнтований на позарегіональну інтеграцію, ще в 1995 році став асоційованим членом ЄС. Іран у своїй зовнішньоекономічній активності націлений на країни Центральної Азії та ASEAN, також Іран сумісно із Туреччиною та Пакистаном виступав в якості засновника Організації економічного співробітництва (ECO). Окремо серед країн регіону варто відзначити Мальту, яка є членом ЄС, а також одним із відомих у світі офшорів. Інші країни регіону та їхню участь в інтеграції важко проаналізувати з економічної точки зору з огляду на надмірну змішаність світових та національних політичних та військових інтересів. Особливо це стосується Іраку, а нині ще Сирії. Сирія довгий період була націленою на тісну інтеграцію із Ліваном. У 2010 році між Сирією, Ліваном, Туреччиною та Йорданією було підписано угоду про створення комітету, що мав сприяти економічній інтеграції. Серед зазначених держав лише Сирія має суттєві запаси енергоносіїв у вигляді нафти.

Висновки. Як висновок зазначимо, що проаналізовані в дослідженні країни MENA відзначаються надзвичайною неоднорідністю не тільки в забезпеченості ресурсами, але й в політичних, культурних та релігійних питаннях. Ті країни, позиції яких більше подібні утворюють між собою інтеграційні структури. Аналіз країн регіону MENA показує, що в чисто економічному

аспекті до регіональних інтеграційних структур цілком можуть входити країни і багаті, і бідні на природні ресурси, однак лише в тому разі, якщо рівень забезпечення їх населення не надмірно різниться. Саме приблизно однаковий рівень ВВП на душу населення дає можливість розгорнути внутрішньорегіональну торгівлю. Аргументом для даної тези є теорія подібності країн шведського економіста С. Ліндера. Рівень ВВП на душу населення в різних по забезпеченості ресурсами категоріях країн може урівноважуватись кількома шляхами: 1) високий ступінь забезпеченості природними ресурсами і велика чисельність населення (Саудівська Аравія); 2) порівняно нижчий рівень забезпеченості природними ресурсами, їх активний експорт та низька чисельність населення (Бахреїні); 3) низький рівень забезпечення природними ресурсами, невелика кількість населення, але грамотна економічна політика, націлена на свободу ринку та створення на території держави спеціальних економічних зон (Йорданія) або офшорів. Зазначимо, що хоча найбільш забезпечені природними ресурсами країни регіону продовжують їх активний експорт поза межі регіону, уряди цих країн розуміють вичерпність такої стратегії, адже, чим менш оброблену сировину чи продукцію вивозить країна, тим меншу додану вартість вона створює вдома, тим швидше вичерпуються ресурси, тим менше робочих місць. Саме тому, створення нових галузей та регіональна інтеграція набувають надзвичайної актуальності в регіоні країн Середнього Сходу та Північної Африки, хоча і наптовхується на культурні, релігійні та політичні проблеми, інколи навіть штучно створені. У подальших наших дослідженнях ми плануємо проаналізувати за подібною схемою інтеграційну взаємодію країн в інших частинах світу, із меншою релігійною та ментальною різницею.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Regional Cooperation and Integration in a Changing World [Electronic resource] / Asian Development Bank. – Mandaluyong City : Asian Development Bank, 2013. – 48 p. – Mode of access : <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/30224/regional-cooperation-changing-world.pdf>.
2. Carrère C. Regional integration and natural resources: Who benefits? Evidence from MENA [Electronic resource] / C. Carrère, J. Gourdon, M. Olarreaga // International Economics. – 2012. – № 131. – P. 23-41. – Mode of access : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2110701713600530>.
3. Introduction for Costs and Benefits of Economic Integration in Asia [Electronic resource] / Edited by Robert J. Barro and Jong-Wha Lee: Oxford University Press, 2011. – Mode of access : https://aric.adb.org/pdf/Barro_Cost_Benefits_Chap_1.pdf.
4. Natural resources: a key challenge in regional integration of the Middle East and North Africa region [Electronic resource] // La lettre du CEPIL. – 2012. – № 325. – Mode of access : http://www.cepii.fr/PDF_PUB/lettre/2012/let325ang.pdf.
5. Все страны мира: подробная информация о стране [Электронный ресурс] / Статистика по странам, собран-

- ная ЦРУ США / World factbook. – Режим доступа : <http://www.topglobus.ru/strany-mira-statistika>.
6. Country comparison: crude oil – exports [Electronic resource] / The World Factbook. – Mode of access : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2242rank.html>.
 7. Natural gas - exports compares the total natural gas exported in cubic meters [Electronic resource] / The World Factbook. – Mode of access : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2251rank.html>.
 8. World Development Indicators [Electronic resource] / The World Bank – Mode of access : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=DZA&series=&period=>.